

BALCANICUM. HUNGARIKUM – ÉS A BARBARICUM HELYETT AZ ÉN

Ábránd – Európa a neved

I.

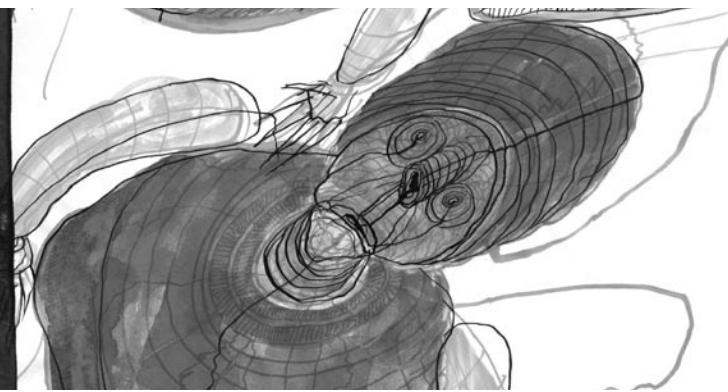
Tőzsér Árpád mondataira gondolok, ami már elmélet is a peremről a centrum felé: „Az irodalom peremét és centrumát nehéz meghatározni, mert esetenként a »perem« is lehet centrum, s a »centrum« is süllyedhet a perem szerepébe. Az *Új Symposion* fénykorában például egy ideig Újvidék volt a magyar irodalom centruma és Pest volt a »perem«. Én tehát inkább a nyelvterület vonatkozásában beszélek peremről és centrumról. Tény, hogy a magyar irodalom legnagyobb alakjai általában a nyelvterület pereméről jöttek. Kezdjük nálunk, a Felvidéken: Balassi Bálint, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Kassák Lajos, Márai Sándor. És menjünk körbe... Erdély: Arany János, Ady Endre. Délvidék: Kosztolányi, Csáth Géza – hogy valóban csak a legnagyobbakat említsem.”

És ne feledkezzünk meg a Biblia-fordítóról. „(...) Az elmúlt fél század még túl képlékeny, arról nem mernék nyilatkozni, de azt látom, hogy ez a centrum–perem-viszony valamilyen módon a szellemi nyitottsággal, a befogadókészséggel kapcsolatos. Úgy tűnik, a nyelvterület belseje nem annyira befogadó, mint

a perem. A perem felé haladva az irodalmon túli elkötelezettségek egyre lazulnak, úgy-hogy a nyitottság... Hát ezt is messzebből kell kezdenem. Ernest Renan, a XIX. századi francia filozófus tartotta magáról, hogy ő tulajdonképpen »dilettáns«. A szó eredeti értelmében: az olasz *dilettare* ugyanis, amint tudjuk, annyit jelent, mint gyönyörködni. Tehát ő olyan világban gyönyörködő ember, mondta, aki igyekszik mindent megérteni, de csak e megértés révén vesz részt a természet végtelenül gazdag termékenységében. A perem sajátja szintén a nyitottság, a megértés, a gyönyörködés. És nem az elkötelezettség. Azt hiszem, hogy a perem alkotói ilyen értelemben szinte mindig »dilettánsok«. Ismételjük el: nyitottság, megértés, gyönyörködés. Elkötelezettség nélkül. Az elkötelezettség lehúzza, megköt, bizonyos értelemben bezár, s ezt a bezártságot a nyelvterületnek, az etnikumnak a közepén gyakrabban látom, mint a peremen. (...) [A]z író feladata: a megértés és a *dilettare* révén részt venni a természet végtelen termékenységében. S ez nem is olyan egyszerű, mint ahogy hihetnénk. Ma is nagyon kevés olyan alkotó van a magyar irodalomban, akik ebből a megértésből és gyönyörködésből, s nem az ilyen vagy olyan elkötelezettségekből csinálnak irodalmat. S azt hiszem, ilyen megértő »dilettáns« néhány mai »perem-írónk«, mondjuk, az erdélyi Kovács András Ferenc vagy a délvidéki-palicsi Tolnai Ottó. – S ilyennek szeretném tudni (kitalálni?) magamat én is.” (2007. október)

Kántor Lajos konglomerátjára, *Konglomerát (Erdély)* című könyvére gondolok most. Arra, amikor a szerző Szabédi László 1946-ban elmondott „színházi” beszédének részletét idézi. Ama beszédét, amely két évvel azelőtt hangzik el a nagy nyilvánosság előtt Kolozsváron, hogy Végel László egyik történetében egy újvidéki moziban egy magyar gyerek a partizánok németek fölött aratott győzelmének tapsol egy propagandafilm vetítésének nézőterén, majd pedig az utcán bátrabban szidja a „svábokat”, mint azelőtt. „A nemzetiségi kérdés nemzetközi kérdés, nem lehet egyetlen állam belügye sem. Románia szuverenitását a romániai magyarság csak addig

tarthatja tiszteletben, amíg maga is részese ennek a szuverenitásnak. Máskülönben már nem Románia szuverenitásáról, hanem a román népnek a magyar nép felett gyakorolt szupremációjáról van szó. (...) Az egyáltalán nem kívánható egyetlen romántól sem, a demokrata vagy a marxista romántól sem, hogy egy nem szakmájába vágó tudományos kérdésben inkább hitelt adjon a magyar tudósok, mint a román tudósok állításainak. De mi történjék a kontinuitás elméletében hívó román és a kontinuitás elméletében nem hívó magyar marxista viszonyában? Különösen, ha ezeket a hiedelmeket a román és a magyar tömegek is osztják? A végső cél természetesen az igazság, a valóságos igazság felderítése kell, hogy legyen, de addig is, amíg mindkét fél felismeri az egy igazságot, milyen alapon történjék a megegyezés?"

Most pedig Oravec Imre Istvánjára és Annájára gondolok: „Lábuk közt a poggyással István és Anna hunyorogva nézte az eléjük táruló látványt, a sok hajót, a kikötőt, a dokkokat, az épületeket, a dokkokon túl a várost, az egymáshoz szoruló magas házakat. (...) Istvánék a partra lépve, kezükben a poggyászsúkkal, foguk közt az azonosító számukkal, más nációbeli sorstársaikkal együtt bevonultak a tágas szűrőcsarnokba, és a dróthálókka rekeszekre osztott belső térben megkezdték az asztalkától asztalkáig, fordulóól fordulóig történő araszolást. Szerencséjük volt. Zökkenőmentesen átestek az orvosi vizsgálaton, és aztán sikeresen vettek minden további akadályt is. (...) Az utolsó állomás, a poggyászkidó már szabad terület volt, ide már a nagyközönség is bejöhett.

Akinek rokona, barátja, ismerőse volt New Yorkban vagy a környékén, az itt várta.”

S ezúttal Markó Béla nagynénjére gondolok, Anna nénire, aki a még keletibb peremről, Kézdivásárhely mellől tántorog Amerikába, majd negyven év múlva, a hatvanas évek elején, idős asszonykorában először látogat haza. Színes, „amerikás” öltözéke botrányt idéz elő, ami miatt a rokonság szinte ki- és „visszatoloncolja”, örökre megszakítva az addig, évtizedeken át tartó levelező kapcsolatot testvér és testvér között.

II.

És most Végelünk.

Én végelek, te végelsz, a „szabadság meg leleplez”.

Végel László kéziratának eredeti címe, a *Mi szél hozott*, 2011 novemberében kiadói javaslatra változott meg. A szél, amiről nem tudjuk, melyik is az, vajon honnan hozott? És hová hozott?

És most Végelünk. Megnéztem, a *Bűnhődés*ben a *perem*, a *peremvidék* szó és kifejezés tizenháromszor fordul elő (plusz egyszer a *periferikus*), nem sok, mégis annak tűnik. Önkényesen metszett idézetekben így néz ki:

1. „Berlinben döbbsz rá, nem vagy kíváncsi utas: európai nosztalgiád csupán akkor nyugtázzák elégedetten, ha a peremvidék naiv rajongójaként távol maradsz a középponttól, így teszel eleget európai hivatástudatodnak.”
2. „A peremvidékről érkezel, és ezért szükségszerűen betolakodó vagy.”
3. „Elvesztetted otthonod, a peremvidéken az igazi Európára vágytál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját (4.) peremvidékét.”
5. „Két késsel vágta a jaltai sebet, az egyik nyugati kézben villogott. A hosszú évszázadok villongásaiban, a világháborúkban, a történelmi rulettjátékban a civilizált Európa sorra csatákat nyert saját álmokóros peremvidéke ellen.”
6. „Szegény pária vagy, a meghasonlott peremvidéki. Onnan jössz, ahol találkozik Balkán és Pannónia...”
7. „Aztán ezek a mondatok is elkoptak, a peremvidéki hatalmak alatt megrendült a föld, mire azt követelték, hogy dicsérd a nemze-

tet, melynek ők a megmentői és felszentelt vezérei.” 8. „Európa peremvidékén a falak láthatatlanok és ledönthetetlenek.” 9. „De mi jögron számítász a megértésre? Akkor döb-bensz rá, hogy a legszenvedélyesebb európaiak mindig annak a peremén születnek. A fattyúk komplexusa erősíti az európai öntudatot. Ezt ők is sejtik. Ezért természetesnek tartják, hogy te kockáztatsz egy eszméért, amit ők élveznek.” 10. „Szükséges rossz vagy, gazdátlan és az elhanyagolt peremvidéki, félig barbár és félig civilizált.” 11. „A San Marco igazi kávéház, történelmi peremvidék, itt konzervatív hűség és liberális pluralizmus járja...” 12. „Mi lenne, ha egy napon, miközben Magris szürcsölgeti az Illy kávéát, betoppannék Ponte Rossó-s műanyag-szatyraimmal a San Marco kávéházba? Ó a mediterrán és a közép-európai világ peremvidékén, Triesztben mereng a csodálatos és imaginárius Közép-Európáról, amelynek kultúrája a »marginális és periferikus, a mulandó, gyenge és jelentéktelen védelmét jelenti a nagyravágyó szintézisek ellen, amelynek valami általános nevében áldozatul dobják az egyént«. Elővarázsolja a közép-európai enyészet és romlás csodálatos virágait, amelynek a San Marco a nagy metaforája. Én viszont a Balkán és a Közép-Európa határán, Újvidéken, tehát ugyancsak a (13.) peremvidéken a romlás virágainak – a két farmer-nadrág meg a nylon reklámszatyor emlékével – már csak a kóróját ismerem. Azt a világot, amelyben egyik napról a másikra változnak az utcák és a városok elnevezései, az emberek identitása és hitvallása, a határok, a rendszerek, a vezérek, az eszmények, a történelem. Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.”

És most Végel László bűnhődéseire gondolkok, aki a könyvében megteremtette a hungarikumból a barbaricumot. És az útra, az övére, amely eddig vezetett. Pontosabban addig, hogy mielőtt, de legalábbis azzal egy időben, hogy gyermekeink ismét nekivágnak (több mint kétszázezren élnek már közülük csak Angliában), az örök életérzést ebben a könyvében megelőlegezi számukra. A sok szép szomorúságélményt, az örök boldogta-

lanságot, a szeretni való poklokat. Újvidékről Berlinbe, Budapestén át, az ezerkilencszáznyolcvanas évektől errefelé. A számkivetést. „Számkivetettként érkezél, és számkivetett maradsz itt is.”

Milyen érdekes, milyen szép, és milyen magától értetődő, hogy a németeknek ez tetszik. Végel könyve nagy sajtósiker ott, ráadásul olvassák is. A németek szeretik megszeretni azokat, akiket nem szeretnek, szeretik azokat visszaszeretni, akiket egyszer már kivetettek, szeretik azokat, akiket úgy fogadnak be, hogy kivetnek (vagy egyszer már kivetettek) magukból. Végel *Bűnhődése* és bűnhődése a bolyongóé, s a bolyongót elfogadóé.

Végel könyvében a gyerek a negyvenes évek legvégén magyarként tapsol a moziban a partizánok sikerének, hazafelé menet szidja Újvidéken az újvidéki svábokat. A propagandafilmeken nevelt gyerek mára – a nyolcvanas évektől errefelé – megszerette a németeket – a perifériáról a centrumba érkezett. Propaganda hatására nem szeret (gyűlöl a többi jugoszláviai nációval együtt), és egy másik propaganda hatására, ami már a jóléti társadalomé, vágyik harminc évvel később felnőttként közójük. És kívülről látja mind a ketőt: az akkori gyermeket és a mai felnőttét.

Végel partizánja bosnyák, aki (ráadásul) Hitler-ellenes tisztet ejt fogságba, aki mégis büszke német, s hogy büszkesége valamiképpen megőrződjék, öngyilkosságot követ el („becsületből rohant a vesztébe”), amivel azonban – mondanánk mai szóhasználattal – karriergyilkosságot is elkövet, hiszen a partizán bosnyák emiatt, miatta veszít el egy életre minden, a partizánnak járó dicsőséget.

Mindenkinek megvan a maga svábjá. (Még a németeknek is.)

Közben lesz itt egy másik háború is, egy közelmúltbeli, amitől már a saját gyermekeinket féltettük, s aminek a pereméről belecsúszhattunk volna a közepébe. De nem csúsztunk, és lett belőle egy béke – itt bent is –, aminek a peremén sikerül megélni a sehova sem tartozás, az otthontalanság nyugalmát is. Keserűen, hát persze. Mert megöregedtünk.

Tőzsér periféria-elmélete benne van Végel íróhősének bolyongásában is, hiszen ő, poli-

tikai / társadalmi rendszereket is váltogatva, Újvidékről Budapesten át Berlinig jut, ami már nem magyar centrum, de mégis az, amennyiben a kortárs művészetünk jelenkori gyors beágyazódását figyeljük.

Persze ez a centrum lehetne Moszkva is, sőt lehetett volna, de nem lett.

1985-ben, egy moszkvai írótalálkozó alkalomával kiderül, hogy a jugoszláviai magyar író aktáit (könyveit) nem találják a magyar fachban (pedig a többi jugoszláv nemzetiségé – kivéve az albánt – megvan. Akkor keressék a szerb fachban; de ott sem találják. Nem baj, jugoszláv író lennél, de olyan meg nincs.

(Egy, a hetvenes években kiadott román irodalmi lexikon az erdélyi magyar írókat idegen nyelven író román íróknak nevezi).

Berlinben 1988-ban pedig az, hogy egy másik találkozáson a potenciális hallgatóságból csak az albán vendégmunkások kíváncsiak az íróra és az irodalomra, az albán író bemutatkozására tömegesen gyűlnek, a magyar, a szerb, a macedón (és mások) sikerélménye a sör marad.

A kisebbségi író kentauríró, a kisebbségi magyar kentaurmagyar. Műtét felesleges.

Végel: „...mint az utcán árusított virslit, elfogyasztják személyiségedet. (...) Elvesztetted otthonod, mert a peremvidéken az igazi Európára vágytál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját peremvidékét.”

Végel *Bűnhődése* és bűnhődése nemzedéki élmény. A peremvidék mindig az, ahol élünk, és ott élhetünk csak, ahol a létezésünket Európa kijelöli és lehetővé teszi. Végel számára Európa azonos Berlinnel, Végel számára a centrum Berlin. A helyünk pedig ott van – Európában –, ahol a perem és az a vidéke van.

Az álomkóros peremvidék értelmiségi láttele Európáról, a Nyugatról. A vesztes láttele, aki nagyra tartja a maga számára Európát, mert a győztes kicsinek tartja ugyanazt.

A született európaiak attól azok, hogy idejében elkönnyvelhették, „örökre Európa fattyúja leszel”, és ezt – ott a peremvidéken – ki is kell érdemelned. Te a te identitásodat hozzájuk viszonyítva határozod meg, ők a sajátjukat nem. Az ő identitásuk számodra is entitás, két-ség föl nem merül, hogy úgy van, ahogy van.

Végel Tózsérhez itt és ezzel kapcsolódik: „Európa elnémul, ha a kultúra, ha a periféria ellen elkövetett bűneiről kellene vallania.” És itt nem az elnémulásra teszi a hangsúlyt, hanem azt mondja ki, hogy a kultúra azonos azzal, ami a periférián jön létre, de talán magával a perifériával. (15.)

Végel azt mondja, hogy Nyugaton a „soklelkű kisebbségin” csodálkoznak (csodálkozik Berlin), és felejteni szeretnék, mint kurvázkodásuk kellemetlen emlékeit. Vajon miért nem merül föl, hogy a kurvákodásnak vannak/lehetnek kellemes emlékei, de a helyszínei mindenképpen lehetnek kellemesek, például a Nyugat, például Berlin.

A balkáni, a kisebbségi, a balkáni magyar vagy a balkáni akármilyen nemzetiségi – Európa indiánja. Legalábbis a született európai ember számára. Akkor ez egy fordított indián helyzet, ugyanis itt az indián a jöttment, Amerikában mi voltunk és maradtunk azok. – Mondom.

„Európa fájdalmat idéz elő benned.” „... [H]átrálsz vissza a sötétbe, a nem létező Európába.” „A szabadság leleplez.”

III.

Ha a partizán szuronyok nem hozzák el a szocializmust a háborúval, nincs jugóvnat, nincs nejlonzacskós trieszti farmerszabadság – a két háború között. Igaz, lehet, hogy valamilyen formában megmarad Újvidéken a monarchiabeli Dornstädter kávéház San Marcónak, és nem lesz belőle kötelező módon Athén, közben meg Kafana Moszkva. És nincs kávéháztörténet, nincs utcatörténet, és akkor ez a mondat sincs: „Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.”

Mondhatná, mondja is erre Markó Béla Marosvásárhelyről: „Errefelé úgy szokás, hogy amikor rendszerváltás van, mindent földig kell rombolni, el kell vinni a szobrokat, újakat kell hozni a helyükre. Itt, ebben a térségben [ezt] még az is színezi, hogy nemcsak rendszerváltások voltak, hanem impériumok is megváltoztak. Magyar szobor, román szobor, magyar műemlékek, román műemlékek. Nehéz ilyen körülmények között ezer esztendő emlékekről beszélni.”